

Székesi Dóra

Szegedi Tudományegyetem – Irodalomtudományi Doktori Iskola

Francia Alprogram

Témavezető: Prof. Dr. Penke Olga

2012

Emberkép Diderot természetfilozófiájában

Az értekezés tézisei

Diderot értelmezésében az ember pusztán materiális lény, része a nagy mindenség szüntelenül átalakuló, végtelen anyag-óceánjának. A világegyetemet alkotó nagy egészben – amely különböző részei összekapcsolódásának komplex hálójaként képzelhető el – minden mindennel összefüggésben van. Az „egész” (tout) fogalmával Diderot azonban nemcsak a nagy mindenséget, hanem magukat az élőlényeket, az embert is jelöli, akinek molekulái, rostjai, szervei egymáshoz kapcsolódnak, és más élőlényekkel együtt az egyetlen nagy egyedként felfogható egész mindenség részévé válik. Az emberi szervezet relációkból álló érző hálózat, melynek egyszerre több pontját is éri inger. Érzetek kötegről beszélhetünk tehát, hiszen a korabeli felfogás szerint érző rostok, fonalak alkotják a testet, amelyek kötegekbe rendeződve szerveket hoznak létre, s építik fel az élő szervezetet. Az ember érzékeivel felfogja a külvilágból érkező benyomásokat, az így keletkezett érzetek a rosthálózat kiindulópontjába, az agyba jutnak. Majd választ ad a környezetéből jövő ingerekre: az érzeteket összehasonlítja, emlékezik, tudatra tesz szert, gondolkodik, érvel, ítél, majd gondolatait különböző jelekkel kifejezve formálja meg, amikor érintkezésbe lép embertársaival. Ezeket a gondolatokat és folyamatokat Diderot érzékletes képekkel jeleníti meg, amelyeknek bemutatása és elemzése disszertációnk fontos célkitűzése.

Vizsgált művek

Még ha kortársaival ellentétben Diderot nem is írt összefoglaló művet, és nem fogalmazott meg végleges és pontos definíciókat az ember mibenlétéről, mégis egységes emberkép bontakozik ki a szövegeiben látszólag szétszórt gondolatokból. Értekezésünkben kénytelenek voltunk behatárolni a vizsgált művek korpuszát, bár a diderot-i írás tanulmányozásánál még a befejezettséget sugalló *mű* szó használata sem feltétlenül elfogadható, hiszen Diderot szövegei nem alkotnak zárt egységet, hanem egymásba nyílnak és egymásra felelnek. Az lenne ideális, ha az egész életművet vehetnénk kiindulási alapul. Mivel ez nyilvánvalóan lehetetlen vállalkozás, olyan írásokat választottunk, amelyekben jól kirajzolódik Diderot természetfilozófiájának és az emberről alkotott elképzeléseinek alakulása.

A kiválasztott szövegek koncepciójukban és kifejezésmódjukban igen sajátosak, az irodalom, a filozófia és a különböző egyéb tudományok határterületén helyezkednek el. Összeköti őket a hasonló tematika és a képes kifejezésmód, s jól látható bennük Diderot fokozatosan formálódó, egyre inkább megelevenedő gondolatainak alakulása. A *Gondolatok a*

természet értelmezéséről (1754) című szöveg Diderot módszerei szempontjából fontos. A *Levél a vakokról* című művet olyan kiindulópontnak tekinthetjük, amelynek vizsgálódásai részben a *Levél a süketnémákról* (1751) című írásban merülnek fel újra, majd a *D'Alembert álma* trilógiájában kapják meg a legösszetettebb megfogalmazást. Míg Saundersontól D'Alembert-ig, a haldokló, vak matematikustól a betegen álmódó matematikus világába érkezünk, fokozatosan kibontakoznak Diderot materializmusának főbb gondolatai. A *D'Alembert álmához* szorosan kapcsolódik *A fiziológia elemei* című írás (1774-1781), amelyet a trilógia kiegészítésének és jegyzeteinek is tekinthetünk. Az említett művek mellett természetesen további írások is figyelemreméltóak értekezésünk témája szempontjából: *Enciklopédia*-szócikkek, néhány művészetkritikai és drámaelméleti írás, morálfilozófiai gondolatokat tartalmazó szövegek.

Diderot újszerű filozófiai beszédmódja, képekben kibontakozó filozófiája

Diderot írásainak eredetisége annak tudható be, hogy még a kortársak számára is meglepő filozófiai beszédmóddal közvetíti gondolatait, amelynek egyik legfontosabb jellemzője a képekben történő kifejezőmód. Úgy véli, hogy a nyelv nem eléggé kifejező ahhoz, hogy az embert lényegében ragadja meg. Belátja, hogy a természetről és az emberről szóló tudomány éppen olyan átmeneti, mint az a nyelv, amelyen beszélni lehet róla, hiszen a természet jelenségeinek megfigyelése és értelmezése során csupán a világ pillanatnyi rendjét érzékeljük, és az öröktől fogva létező nagy mindenség egyetemes rendjének alakulásáról csak feltételezéseink lehetnek. Diderot szerint a természet rejtélyeit elsősorban a költői nyelv használata útján lehet hatékonyan feltárni, ezért az emberről gondolkodva képeket alkot szövegeiben.

Célunk, hogy Diderot műveiben feltérképezzük az érzékelés, a gondolkodás, a képzelet, a nyelv és a személyiség kialakulásának kérdésköréhez tartozó képeket és fogalmakat, valamint a közöttük lévő összefüggéseket. A „kép” (image) kifejezést a metafora szinonimájaként használjuk a korabeli értelmezésnek megfelelően, hiszen az *Enciklopédia* „Métaphore” (Metafora) című szócikke alapján a „képes beszéd” (style figuré) „metaforikus kifejezőmódot” takar (style métaphorique), maga a metafora pedig „érzéketes képként” definiálható (image sensible).

A képes kifejezőmód illeszkedik az emberi elme működéséhez, amelynek egyszerre több érzetet és gondolatot kell feldolgoznia. Az egyszerre végbemenő, más és más időtartamú, különböző érzékszerveinkből származó érzeteket, majd az ezekből születő gondolatokat az emberi elmének rendeznie és szintetizálnia kell, illetve meg kell találnia a köztük lévő

összefüggéseket, hiszen Diderot értelmezésében az elme műveletei a gondolatok közötti viszonyokról szólnak. A képekben történő szemléltetés az egyik legerőteljesebb és legergikusabb kifejezésmódnak bizonyul annak köszönhetően, hogy egyszerre tudja megjeleníteni azt, amit a szavakra tagolódó beszéd lineáris rendbe sorol.

A képzelet jelentősége és a természet értelmezésében szerepet játszó egyéb képességek

Diderot szerint az élénk képzeletű írók legfontosabb feladata, hogy a nyelv szegénységét lebirkózva a hétköznapiól eltérő kifejezőeszközökkel alkossanak. A képes beszéd számára olyan metaforikus kifejezésmód, amely egyszerre több érzék befogadóképességére hat. A metafora fogalmát *Levél a vakokról* című művében említi először, majd *Levél a süketnémákról* című írásában a hieroglifa és a vele rokonítható embléma kapcsán fejti ki részletesebben. Számára a hieroglifa olyan nyelvi tömörítés, amely csökkenti a gondolat és a kifejezés közötti távolságot, s így erőteljesebben hat az olvasóra. A hieroglifában csíra formájában benne rejlik az energia, amely az (ideális) olvasó képzeletében kibontakozva katalizálja a természet összefüggéseinek értelmezését. A kép a megismerés szempontjából azért jelentős, mert a természet értelmezője, a gondolkodó ember hipotéziseit és analógiáit képek formájában tudja leginkább elképzelni és közvetíteni. Diderot kortársainál jóval jelentősebb szerepet tulajdonít a képzeletnek: véleménye szerint e nélkül a képesség nélkül az ember nem is (lehet gondolkodó, értelmező és alkotó) ember.

A természettel, így az emberrel kapcsolatos jelenségek megismerése és értelmezése során Diderot előtérbe helyez bizonyos képességeket és módszereket. Az élénk képzelőerő lehetővé teszi az ember számára, hogy korábban még nem ismert összefüggéseket tudjon meglátni. Ez a képesség a zseni elsőrendű adottsága, aki az átlagemberhez képest több új összefüggést észlel, és elképzeléseit merészebb metaforák, eredetibb hasonlatok formájában fogalmazza meg. A zseninél még erőteljesebbek azok a képességek és tulajdonságok, amelyeket Diderot a természet, így az ember megismerése során is fontosnak tart: a megfigyelő- és a kombinációs képesség, a megérezés, az érzőképesség (a külvilág érzékelése) és az érzékenység.

Az érzékelés és a gondolkodás problémája: az ingaóra, a csembaló és a sípláda képe

A materiális lényként értelmezett ember képességeinek és tulajdonságainak alakulását értelemszerűen nagyban befolyásolja szervezetének felépítése, fiziológiája. Diderot a természet minden jelenségét az anyaggal, azaz, ahogyan ő fogalmaz, a testtel értelmezi. Ezért is szokás filozófiáját a „fiziológiai” jelzővel illetni. Disszertációnkban azokat a képeket

elemezzük, amelyekkel Diderot az emberi szervezet működését szemlélteti. Az érzékelés és a gondolkodás folyamatát a két lábon járó ingaóra, a csembaló és a sípláda képében jeleníti meg. *Levél a süketnémákról* című művében még nem oldja fel a descartes-i test-lélek oppozíciót, hanem majd a *D'Alembert álmában* a csembaló és a sípláda segítségével gondolja tovább a filozófiai levelében említett mechanikus óramodellt. Az ingaóra és a csembaló húrjai a szervezetet alkotó idegrostoknak feleltethetőek meg, amelyeket ha meghúznak vagy megpendítenek – vagyis inger éri az emberi szervezetet, és érzet keletkezik –, akkor ideák és azok kifejezésére hangok jönnek létre. Az óra gondolkodó-figyelő lelke – a zenész, aki hangszerét hallgatva azt vizsgálja, hogy a szerkezet vajon megfelelően van-e hangolva – megtévesztésig hasonlít a descartes-i eszes lélekre. Olyan, mintha nem is az óratest szerves részét képeznék. Az érző-gondolkodó csembaló viszont már olyan emberi szervezetre utal, amely egyszerre a hangszer és a rajta játszó zenész, aki képes önmagát hallgatni, tehát öntudattal rendelkezik. A sípláda képével Diderot még inkább hangsúlyozza az emberi szervezet anyagságát: minden lény ugyanolyan eredettel rendelkezik, ugyanabból a szubsztanciából jön létre. Az ember abban különbözik az állattól, hogy összetettebb élőlény nála, és agyi kapacitásának köszönhetően gondolkodásra képes.

Az érzékelés és a kifejezés kérdése: bőrrel látni, színekkel hallani, testtel beszélni

A két lábon járó ingaóra és a csembaló képének leírása az érzetek és az ebből keletkező gondolatok kifejezésének problémájába – képzeleteink nyelvi jelekkel történő megfogalmazásának lehetetlenségébe – torkollik. Az érzetek és gondolatok forgatagát a szavakra tagolt beszéd nem képes közvetíteni. A nyelv nem tudja egy az egyben és közvetlenül kifejezni az észleleteket, nem reprezentálja a gondolkodást. Azonban Diderot szerint léteznek olyan kifejezőeszközök, amelyek alkalmasabbak az érzetek és gondolatok egységének közvetítésére. Ide sorolja a vakok és a süketnémák metaforikusnak és energikusnak ítélt nyelvét. Úgy gondolja, hogy a vakok ismeretei és kifejezései azért megbízhatóak, mert a valóságról kialakított képzeleteiket illetően többnyire konkrét, tapintható támpontokra hagyatkoznak. *Levél a vakokról* című művében javaslatot is tesz egy olyan nyelvi rendszer kialakítására, amely a kéz, az ujjak és a bőr pontos és világos „tapintásnyelvét” ki tudná fejezni, és tanácsolja a tapintásnyelv nyelvtanának kialakítását, szótárának megszerkesztését. *Levél a süketnémákról* című írásában is kiemeli a tapintás szerepét, amelyet az érzékek közül a legbölcsebbnek és a legelmélyültebbnek ítél.

Míg a vakság esetében a tapintás nyelvéről, a hallás hiánya kapcsán a színek nyelvéről és Castel atya okuláris zenéjéről szól Diderot. Hangsúlyozza, hogy nem feltétlenül kell az

embernek hátránynak tartania, ha hiányzik valamely érzéke, és pozitívumnak, ha minden érzékének birtokában van. A vakoknak és a süketnémáknak más eszközökkel kell kifejezniük magukat, mint a minden érzékükkel rendelkező embereknek. Látó és halló embertársaik számára ismeretlen összefüggéseket észlelnek, amelyek közvetítésére meg kell találniuk a megfelelő formákat. A süketnémák testbeszéde egyszerre több gondolatot közvetít, és egyben láttatja azt, amit a beszéd részekre bont.

Az identitás kérdése: a méhraj, a kolostor és a pókháló képe

Diderot filozófiájában az érzetek összekapcsolásáért, a gondolatok létrejöttéért és a személyiség kialakulásáért az emlékezet felelős. Az emlékezés képességét az érző-emlékező csembaló képével ábrázolja Diderot: a memória kapcsolja össze a filozófus-zeneszerszámként értelmezett csembalóban a hangokat, majd megpendíti és le is rögzíti a dallamot. A csembaló húrjainak megpendítése és rezgése az érzet keletkezésének feleltethető meg. S mivel egyszerre több inger éri az embert, több érzet, és ennek következtében több idea is keletkezik, amelyeknek elrendezéséért az emlékezet felelős. Az emlékezetnek köszönhetően az állandóan változó ember mindig ugyanannak érzékeli önmagát, és saját identitással rendelkezik. Az emlékezet alkotja az ént, amely nélkül azonosságunk tudata megsemmisülne. Az ember emlékezetének köszönhetően van tudatában létezésének, hiszen a memória kapcsolja össze egy adott pillanat érzeteit a következő pillanat érzeteivel. Összefüggő érzetek birtokában az ember szert tesz saját élettörténetére. Minden individuum az emlékezete által felhalmozott és összekapcsolt érzetek által válik egyedivé, s lesz másoktól különböző személyisége.

Diderot az embert érző, saját étellel rendelkező molekulák sorozatos kapcsolódásaként képzele el, amelyek érzőképességüket egymásnak átadva, az élőlény egészébe beolvadva alakítják azt. Ennek szemléltetésére alkalmazza a méhraj képét: az emberi testet alkotó, rostkötegekké szerveződő élő pontok egymáshoz kapcsolódnak, majd fürtszerű, egymással összhangban élő „szerv-élőlényeket” hoznak létre, s építik fel a méhrajként elképzelhető élőlényt. Az élőlény egészét alkotó részek tehát önmagukban továbbra is léteznek, miközben egymáshoz kapcsolódva folytonosságot, egységet és azonosságot teremtenek. Majd a méhraj gondolata egy újabb metaforát idéz fel: a kolostor képét. Az egyik méh elrepül a rajból, helyét másik veszi át, a kolostorba is új szerzetesek érkeznek, de a kolostor szelleme ugyanaz marad, mint ahogyan a méhraj is megőrzi egységét. Ha azonban az emberi test minden molekulája saját léttel rendelkezik, s ezek idővel ki is cserélődnek, mégis mire vezethető vissza az ember identitása és öntudata? Az identitás és az öntudat kialakulása kapcsán a már említett emlékezet mellett az idő szerepét is fontosnak tartja Diderot. Az idő és az én azonosságának

kapcsolatát fejt ki részletesen a kolostor képében. Ahogyan a kolostorban a szerzetesek, a szervezet molekulái is lassan cserélődnek, ezért tudja az ember ugyanannak érzékelnéi önmagát.

Az egyének, noha egységet alkotnak, Diderot szerint ez az egység nyitott és végtelen, s az egyedek nem önmagukban, hanem egymáshoz viszonyítva léteznek. A méhraj és a kolostor képéhez szorosan köthető pókháló képe szemlélteti a legjobban a részek közötti relációkból álló nagy mindenséget és a hasonló természetű emberi ént. Az álmodó D’Alembert pókhálóhoz hasonlítja az emberi szervezetet. A pókháló képe a XVII. századi szív- és agykutatások leírásaiból származik, amelyek szerint a test sejthártyái az agyból erednek, s a szívből kivezető érhálózathoz hasonlóan az agyból kiinduló rostok egymást keresztezve hálózák be a szervezetet. A pókhálószerűen kapcsolódó fonalhálózat középpontjában található az agy, s bármi történik a rostháló bármely pontján, a hálózat középpontjába, az agyba, a pókhoz jut el az információ. A pókháló és a méhraj képe nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz: a korabeli tudományos gondolkodás jellegzetes metaforái ezek, amelyek az ember énjének kialakulását fiziológiai alapokon értelmezik, s mellőzik a lélek mint isteni eredetű, anyagtalan és halhatatlan princípium gondolatát.

A pókháló-metafora több funkciót tölt be Diderot írásaiban: jelen van az én, a világ és a szöveg szintjén is, hiszen Diderot egyszerre alkalmazza az emberi szervezet és a természet jelenségei közötti összefüggések, de ugyanakkor szövegei felépítésének szemléltetésére is. Az értekezésünkben tárgyalt fogalmak összekapcsolódását szintén a pókháló képének formájában lehetne szemléltetni. A különböző csomópontok között lehetséges utakat kijelölve a kiválasztott filozófiai írások fogalmi (pók)hálójának egy részét térképezzük fel, s a fogalmakat elsősorban természetfilozófiai vonatkozásban vizsgáljuk, ám röviden kitekintünk a kérdések morálfilozófiai vetületére is.

Az egymáshoz véletlenszerűen kapcsolódó és egymással szoros összefüggésben lévő részek alkotta végtelen, nyitott egészként felfogható természet állandó erjedésben van. Amikor változás megy végbe az egyik elemben, az egész újrastrukturálódik, és a részek közötti viszony átalakul. Az ember szakadatlanul változik, és bár teljes és végleges egyensúly sohasem áll be, vannak egyensúlyi állapotok, megnyugvások az állandó változásban. Az állandóság és az átalakulás egyszerre jellemzik a természet és az ember működését. Az ember nem mozdulatlan, merev, különálló világ, hanem dinamikusan változó, nyitott, mozgó egész, aki egyszerre önmaga és önmaga ellentéte, szükségszerű és véletlenszerű elemek összetétele. Ez a „folyékony” természet- és embermodell eltér a XVIII. századi természettudósok által általában elfogadott mechanisztikus nézettől, amely szerint a világban minden determinált,

érthető és kiszámítható, minden szükségszerűen úgy történik, ahogyan történnie kell, és nincsenek véletlenek. Diderot úgy véli, hogy a folytonosan változó nagy mindenségben szükségszerűen benne van az előre kiszámíthatatlan elemek felbukkanása.

A „szörny” fogalma Diderot természetfilozófiájában és emberképében: az édesvízi polip képe és a *D’Alembert álmának* képzeletbeli szörnylaboratóriuma

Diderot szerint annak, aki a természet jelenségeit értelmezi, át kell lépnie meglévő ismeretei határait, és meg kell változtatnia időbeli és térbeli viszonyát a természettel, ha annak lehetséges alakulásáról szeretne elmélkedni. Gondolata menetének olyannak kell lennie, mint a természetet alkotó anyagnak: mozognak és elevennek. Disszertációnkban kifejtjük, hogyan igyekszik Diderot szörnyszerű, patológikus esetek tanulmányozásával megérteni a természet jelenségeinek általános alakulását. Számára a torzszülöttek a dolgok érzékeinkkel felfogható rendje mögötti egyetemes rend működését leplezik le, és az általános esetekhez képest több összefüggést láttatnak az okok és okozatok komplex hálójában. A haldokló, vak Saunderson és a lázálmban hallucináló D’Alembert más kapcsolódási pontokat lát meg a dolgok között, mint a normális test-, tudat- és idegállapotban lévő ember. Diderot a monstrozitás problémája kapcsán olyan kérdéseken elmélkedik, mint az élet keletkezése, a valóság érzékelése, a gondolatok nyelvi jelekkel történő megfogalmazása, a nemek közötti különbség.

A *D’Alembert álmában* Lespinasse kisasszony és Bordeu képzeletbeli szörnylaboratóriuma számtalan szörnyjelenséget sorakoztat fel: valós testi rendellenességeket (sziámi ikreket, hermafroditákat), mitológiai alakokat (küklopszokat, kecskeembereket) és más ijesztő teremtményeket (például polipembereket). Diderot a valós szörnyetegek mellé egyes esetekben képzeletbeli megfelelőket is állít (sziámi ikrek – polipemberek), ami által elmosódik a képzelet és a valóság közötti határvonal. A monstrozitással kapcsolatos jelenségek közül kiemelkedő szerepet kap az édesvízi hidra, illetve polip, amely nemcsak mint a növények és az állatok közötti átmeneti lény, az élőlények archetípusa, hanem mint a szöveg szerkezetére alkalmazott analógia is megjelenik a diderot-i írásban. A kutatók Diderot munkásságának egészét a „szörnyeteg írás” (*écriture monstrueuse*) kifejezéssel illetik, amelynek működési elve az édesvízi polip biológiai modelljén nyugszik. A „polipszöveg” címkéjét nem önkényesen applikálják Diderot műveire. Maga a filozófus említi a stílusról elmélkedve, hogy a költő érvelése nem más, mint egyfajta polip, amelyből szétdarabolással számtalan más élőlény születik.

Polipemberek a képzeletbeli szörnylaboratóriumban is kipattannak a szereplők agytekervényeiből, sőt valóságos hasonmásokra is találnak, például a magyar származású,

szőnyi sziámi ikerlányok személyében. A *D'Alembert álma* olvasójának az a benyomása támadhat, hogy korabeli teratológiai vagy genetikai kísérletekbe csöppent, amikor a gondolkísérletek folyamán Lespinasse és Bordeu a szervezetet alkotó rostokat eltávolítja, megkettőzi, szétzilálja, s kétfejű, négyfülű lények, összenőtt szervek, törzshöz tapadt karok keletkeznek. A szörny tehát Diderot szerint nem a világ rendjét megzavaró jelenség – ahogyan ez a XVIII. században általánosan elfogadott nézet volt –, hanem legfeljebb azoknak a tudósoknak a rendszerét borítja fel, akik szeretik merev kategóriákba sorolni a természet félresikerült teremtményeit. Az emberi felfogóképesség határait is túlléphetik azok a kombinációk, amelyeket a folyamatos erjedésben lévő természet idővel kiforrhat magából.

Diderot materialista emberfelfogásának morálfilozófiai vonatkozásai

Diderot gondolatai a szörnyről a konvencionális erkölcs kritikáját is képezik. Nem vonja ugyan kétségbe a társadalmi normák szükségességét, de meggyőződése, hogy a társadalmi, de ugyanúgy a vallási törvényeknek is összhangban kell lenniük a természet törvényeivel, így az ember természetével is. Más korabeli gondolkodókhöz hasonlóan számára is komoly kihívást jelent az erkölcs alapjának meghatározása. Úgy véli, hogy az erkölcsöt nem transzcendentális magyarázatokra, hanem tudományos alapokra, az ember általános ismeretére kell alapozni, s ebben a természettudományok nyújthatnak a legtöbb segítséget. A jó morál kialakításához nemcsak filozófusnak, hanem anatómusnak, természettudósnak, fiziológusnak és orvosnak is kell lenni. A *Pótlás Bougainville utazásához* című művében és a *Rameau unokaöccsében* mutatja be Diderot, hogy az ember testi és lelki egészségére milyen káros következményei lehetnek, ha a társadalmi normák nincsenek összhangban az emberi természettel. A rossz törvények kifordíthatják önmagából az embert, és bűnözőt, erkölcsi szörnyeteget csinálhatnak belőle.

Diderot pályája kezdetén hisz a mindenhol és minden időben érvényes egyetemes morál létezésében, azonban élete utolsó szakaszában elveszíti ezt a hitét. A morál számára továbbra is fiziológiai megalapozottságú marad, de az ember természetét és szervezetét túlságosan bonyolultnak és változónak tartja ahhoz, hogy egyetemes morált lehessen rá alapozni. A *Rameau unokaöccsében* a csodabogár unokaöcs egyedisége megtöri a társadalmi szokások által teremtett monoton egyformaságot, s az egyetemes morál ellenpéldájává válik. Az egyetemes erkölcs nem működőképes, mert nem tud mit kezdeni sem az eredetiséggel, a különc emberekkel, amilyen az unokaöcs is, sem a zsenikkel, akikre szintén nem vonatkozhatnak ugyanazok a szabályok, amelyek az átlagemberekre. Ellentét húzódik az állandóan változó, sokszínű ember(i) szervezet) és a merev erkölcsi rendszerek között. Az

unokaöcs megtestesíti ezt a plurális, változó, ellentmondásokkal teli ént. Rameau unokaöccsének alakjával Diderot az erkölcs relativitására, a dolgok komplexitására és a nézőpontok sokaságára világít rá, illetve arra, hogy az erkölcsről való gondolkodás folyamatos eszmecsere és nem erkölcsi ítéletek megfogalmazása.

A diderot-i írás

Disszertációnkban Diderot emberkonceptiójának összetevőit és azok kifejezésmódját tanulmányoztuk. Célkitűzésünk az volt, hogy azokat a beszédmódokat elemezzük, amelyek lehetővé teszik, hogy a filozófus a végleges válaszok megfogalmazását elkerülje, a meglevő ismereteket megkérdőjelezze, és a dolgokat minél változatosabb nézőpontokból közelítse meg. Gondolatainak elevenségét, nyitottságát elsősorban a képi megfogalmazásban tártuk fel. Ezek a képek ugyanakkor olyan eltérő írásformákba illeszkednek, mint a dialógus, a levél, a jegyzet-kommentár vagy az álom, amelyek alkalmasak a megszülető gondolat kifejezésére, megjelenítik az értelem ellenőrzése alól kiszökött gondolatokat, és merész képzettársításokra adnak lehetőséget. Ahogyan az emberi testet alkotó elemek összefüggésben vannak egymással, úgy az egyes szövegek egymással érintkezve szintén párbeszédbe lépnek, hogy a diderot-i szövegtestben az életről, az élőről, az emberről beszélni tudjanak.

A disszertáció témájából megjelent tanulmányok jegyzéke:

"Texte-corps. Le texte comme corps vivant dans *Jacques le fataliste et son maître* de Diderot", *Acta Romanica*, Tomus XXIV, "Textes et contextes", Szeged, JATEPress, 2005, p. 51-58.

"Le corps vivant diderotien", *Acta Romanica*, Tomus XXV, "Lignes de fuite", Szeged, JATEPress, 2007, p. 23-28.

"Mémoire et temporalité dans *Le Rêve de d'Alembert* et les *Éléments de physiologie* de Diderot", *Le Passé dans le présent, le présent dans le passé*, Séminaire doctoral (Szeged, les 25 et 26 octobre 2007), Szeged, JATEPress, 2008, p. 47-51.

"La (dé)monstration du vivant dans *Le Rêve de d'Alembert* de Diderot", *Acta Romanica*, Tomus XXVI, "Varia", Szeged, JATEPress, 2009, p. 75-80.

"S'écire soi-même dans l'autre. L'analyse de l'*Essai sur Sénèque* de Diderot en tant que livre-rhizome d'après Gilles Deleuze", *Écritures de soi*, Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó, 2009, p. 151-158.

"Diderot anthropologue, (musicologue et linguiste?). Analyse du *Neveu de Rameau*", *La perspective interdisciplinaire des études françaises et francophones*, édité par Anna Kieliszczyk et Ewa Pilecka, Łask, Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2009, p. 309-314.

"Voir par la peau et parler par le corps. Les aveugles et les sourds et muets dans l'épistémologie de Diderot", *Acta Romanica*, Tomus XXVII, "Studia Iuvenum", Szeged, JATEPress, 2010, p. 81-92.

"Képekben kibontakozó filozófia: Analógiák Diderot *D'Alembert álma* című művében", *Különbség. Filozófiai folyóirat*, Szeged, JATEPress, 2011, 131-143. o.

"Az emberi elme működése, a valóság érzékelése és nyelvi reprezentációja, az emberek közötti kommunikáció Diderot első filozófiai írásaiban", in *A varázsgyűrűtől az interkonfesszionális kommunikációig. Információtudományi metszéspontok bölcsészeti megközelítésben*, szerk. Tóth Zsófia Anna, Szeged, Primaware, 2011, 19-26. o.

"La notion de génie dans la pensée de Diderot", *Acta Romanica*, Tomus XXVIII, "Studia Iuvenum", Szeged, JATEPress, 2012, p. 31-40. o.

Megjelenő tanulmányok, amelyeket már közlésre elfogadtak:

"The Diderot Freak Show. Monster Laboratory in *D'Alembert's Dream*", in *Making Monstrosity. Exploring the Cultural History of Continental European Freak Shows and 'Enfreakment'*, eds. Anna Kérchy and Andrea Zittlau, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2012.

"A képzelet jelentősége Diderot filozófiájában", in *Felvilágosodás – Lumières – Enlightenment*, I. kötet, "Képek, szövegek, olvasatok" (szerk. Kovács Katalin, Penke Olga, Szász Géza), Szeged, JATEPress, 2012.